

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA ONA TILINI O‘QITISHNING LINGVODIDAKTIK XUSUSIYATLARI

Kuranbayeva Xusnora Abdullayevna

*TAFU “Pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD, v.b. dotsent
e-mail: husnorakuranbaeva@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamlashtirish sharoitida ona tilini o‘qitish jarayonining lingvodidaktik xususiyatlari tahlil qilinadi. Raqamli ta’lim muhitida ona tili fanini o‘qitishda qo‘llanilayotgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interaktiv metodlar va raqamli o‘quv resurslarining didaktik imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqotda til o‘rgatishda multimediya vositalari, elektron darsliklar, onlayn platformalar va mobil ilovalardan foydalanishning o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasi, til birliklarini ongli o‘zlashtirishi hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni asoslab beriladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida o‘qitishning lingvodidaktik tamoyillari, metodik samaradorligi va ularni amaliyotga tatbiq etish bilan bog‘liq muammolar hamda istiqbollar ko‘rib chiqiladi. Maqola ona tilini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish yo‘llarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, ona tili ta’limi, lingvodidaktika, raqamli ta’lim texnologiyalari, interaktiv o‘qitish, multimediya vositalari, raqamli o‘quv resurslari, nutqiy kompetensiya.

Kirish

O‘qituvchilarning o‘qituvchisi, ustozlarning ustози – Yan Amos Komenskiy yoshligida yetim qolib, bolaligida maktabga borish imkoni bo‘lmaganlikdan, maktab ta’limini 16 yoshidan boshlagan. Uni muvaffaqiyatli tugatib, Yevropa bo‘ylab ilm izlab uzoq yillik sayohat qilib, hayot maktabida tarbiya va ta’limga oid topganlarini, to‘plaganlarini “Buyuk didaktika”ga jamlagan. Y.A.Komenskiy yuzaki bilimga asoslangan “ichi bo‘sh” maktablarni inqilobiy o‘zgarishlarga boshlovchi butunlay yangicha ta’lim maskaniga aylantirgan. Bu kabi taqdir Sharq mutaffakirlaridan Sa’diy Sheroziy qismatida ham bo‘lgan: u ham boshlang‘ich ma’lumot olgach, Sharq mamlakatlari bo‘ylab taxminan 30 yillar davomida sayohat qilib, “Nizomiya”, “Mustansiriya” madrasalarida tahsil olib ma’rifatchilik g‘oyalarini “Guliston” va “Bo‘ston” asarlariga jamlagan edi. Mazkur ma’rifiy asarlar maktab-madrasalarda darsliklar sifatida, zamonamizda esa o‘zbek tili va adabiyotini o‘qitishda muvaffaqiyatli foydalanib kelindi. Zamonaviy pedagogikada esa didaktikaning alohida soha sifatida shakllanishi chex pedagogi Y.A.Komenskiyning “Buyuk didaktika” asari (1657) bilan bog‘lanadi. Nemis pedagogi A.Distervegning “Nemis o‘qituvchilarini ma’lumotli qilishga rahbarlik” (1834-1835) asarida didaktika pedagogikada ta’lim nazariyasi bilan shug‘ullanishi ta’kidlangan. Garchi termin qo‘llanmagan bo‘lsa ham, didaktikaning rivojida Sharq mutafakkirlari: Abu Ali ibn Sino, Kaykovus, Alisher Navoiy, Munis va shu kabi ajdodlarimizning ma’naviy merosi alohida qimmatga ega. A.V.Xutorskoy “didaktika nima uchun kerak”, degan savolga javob berar ekan, birinchidan, insoniyat tarixida to‘plangan o‘qitishning turli shakllari, usullari, nazariyalarini o‘rganish uchun zarurligini, ikkinchidan, didaktikaning vazifasi o‘qitish amaliyotining me’yoriy asoslarini, ya’ni o‘qitishni tartibga soluvchi standartlar, dasturlar, konsepsiyalar, loyihalarni yaratishdan iborat deb ko‘rsatadi. Didaktikaning tarmoqlari ichida lingvodidaktikaning o‘rni alohida. Lingvodidaktika lingua, ya’ni til, didaktikos esa ta’lim degan ma’nolarni anglatuvchi lotincha va yunoncha so‘zlar birikmasidan iborat bo‘lib, til o‘rgatishning umumiy nazariyasi bilan shug‘ullanadigan sohadir. “Lingvodidaktika” (1969-yilda N.M. Shanskiy) rus pedagogikasiga, so‘ng xalqaro termin sifatida (1975-yil) fanga kirib kelgandan buyon asosan chet tilini o‘qitish nazariyasi, usul va vositalarini ilmiy o‘rganuvchi fan sifatida taraqqiy qilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

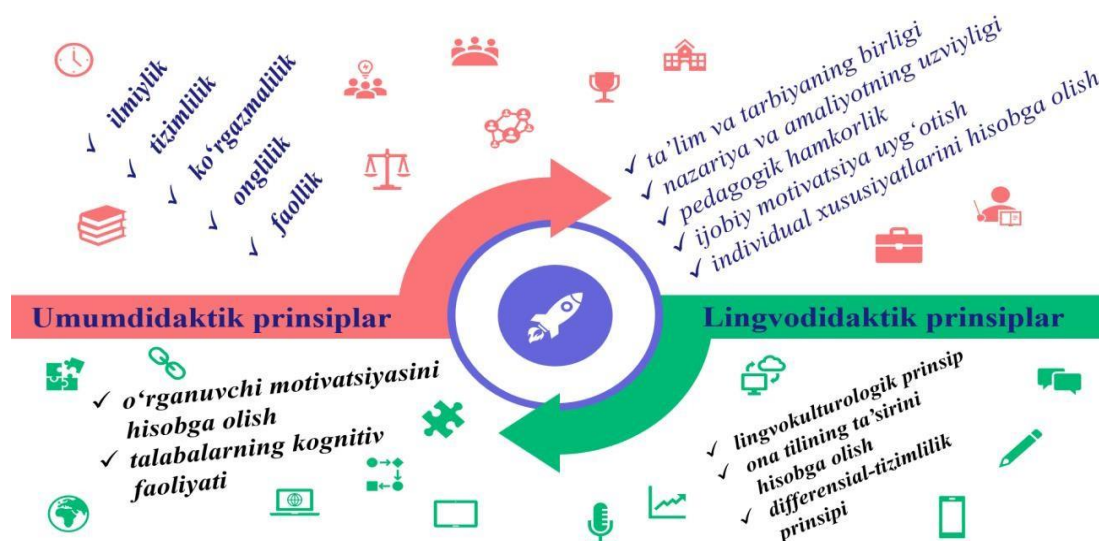
Lingvometodika va lingvodidaktikani farqlovchi belgilariga ko'ra aniqlashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Lingvodidaktika til o'qitish vositalari: o'quv adabiyotlari, ya'ni darslik va o'quv qo'llanmalarni tuzish hamda foydalanish metodikasi bilan uzviy bog'lanadi. Uning nazariy asosini tilshunoslik materialining didaktik tuzilishi, til darsliklarining tuzilishi va mazmunini o'rganish tashkil qiladi. Demak, lingvodidaktika uchun tilni o'qitishning nazariy asoslari va metodologiyasi muhim. Termin dastlab A.V.Tekuchev tomonidan qo'llanilib, uning rivojlanishida L.Z.Shakirovaning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Qisqacha ifodalaganda, lingvometodika tilni o'qitishning metod va texnologiyalarini o'rganadigan sohadir. Ona tilini o'qitishning ham o'ziga xos lingvodidaktik xususiyatlari mavjud.

1-jadval

Lingvodidaktika va lingvometodikani farqlovchi jihatlar

Xususiyat	Lingvodidaktika	Lingvometodika
Yo'nalish	Nazariy	Amaliy
Asosiy e'tibor	Til o'qitish tizimi va uning nazariy asoslari	Tilni o'qitish metodlari va texnologiyalari
Maqsad	Til o'qitishning prinsiplarini aniqlashtirish	Til o'qitish mazmuni, metodlari, texnologiyalarni ishlab chiqish, amaliyotda foydalanish
Kalit so'zlar	lingvodidaktik prinsiplar, o'quv dasturi, darslik, o'quv qo'llanma	O'qitish metodi, texnologiya, mashq, topshiriq, dars rejasi

Soha uchun malakali mutaxassislar mamlakatimiz universitet va institutlarining 7 ta bakalavr ta'lim yo'nalishi va 6 ta magistratura mutaxassisliklarida 133, shu bilan birgalikda xorijda ham tayyorlanayotganligini alohida e'tirof etish zarur. Sobiq Ittifoq davrida ona tilining o'qitilishi Moskva va Sankt-Peterburg universitetlarida yo'lga qo'yilgan bo'lsa, Mustaqil O'zbekistonning xalqaro hamkorlik aloqalari tufayli jahonning nufuzli universitetlarida nafaqat bakalavr yo'nalishlari, balki magistratura mutaxassisliklarida ham o'zbek tili o'qitilmoqda. O'zbek tilining xorijda qardosh bo'lmagan til vakillariga o'qitilishi bo'yicha soha olimlari izlanishlar natijasi doktorlik dissertatsiyasi sifatida muvaffaqiyatli himoya qilindi. Uning qardosh tilli auditoriyadagi ta'lim vositalari, malakalarni baholash fondini lingvodidaktik jihatdan o'rganish, ularni takomillashtirish zaruriyati mavjud.

1-rasm. Umumdidaktik va xususi lingvodidaktik prinsiplar

Ona tilini ta'limning turli bosqichlarida, jumladan, oliy ta'limda o'qitilishida umumdidaktik va xususiy lingvodidaktik prinsiplar har bir darsda va uning mundarijasida o'z ifodasini topishi zarur (1-rasmga qarang):

Ushbu maqolada umumdidaktik va xususiy lingvodidaktik prinsiplarning aksariyati yoritilgan. Shuning uchun ona tilining ta'sirini hisobga olish, lingvomadaniy prinsiplarga batafsilroq to'xtalamiz.

Tahlil va natijalar

Tilni ona tilini o'qitishda ta'lim mazmunida lingvomamlakatshunoslik xususiyatlari aks etishi zarur. Bu o'tgan asr oxiridan til o'qitishda lingvokulturologik prinsip sifatida tadqiq qilina boshlandi. Z.F.Yusupovaning ta'kidlashicha, lingvokulturologik prinsip talabiga ko'ra til o'rganishda matn faqat grammatik material talabiga mos kelishidan tashqari xalqning madaniyatini, ma'naviyatini, qadriyatini aks ettirishi zarur. Haqiqatan ham, talabalarga o'tmish merosimizga to'g'ri munosabatda bo'lish, dunyo tamadduni bilan uzviy bog'langan ilm-fanimiz asosida buyuk ajdodlarimizning mislsiz mehnati va jasorati mavjudligini anglab yetishlarida to'g'ri yo'l ko'rsatish, M.Koshg'ariy, Kaykovus, Abu Ali ibn Sino, Munis Xorazmiy, Muhammad Rizo Ogahiy, Berdaq, Ajiniyoz kabi olim va ijodkorlarning ma'naviy meroslari xalqimizning qudratli ma'rifiy quroliga aylanganligi, XX asr boshlarida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Ibrat, So'fizoda, Avaz O'tar, Fitrat, Cho'lpon, A.Qodiriylar ma'rifat bayrog'ini yuksakka ko'tarib, millat erki, ravnaqi uchun ma'rifat va ilm yo'lida hatto jon fido qilgan, jisman halok bo'lsalar ham xalqimizga ma'nan, ruhan quvvat bag'ishlaganligi, bugungi mustaqil yurtning dunyo bilan bo'ylashayotgan zamonaviy ilm-fani uchun asos qurganligini mushohada qilishlariga, bundan g'urur tuyushga xizmat qiluvchi o'qitish mazmunini yaratish darkor. Bashariyat til va tafakkur, madaniyat va ma'naviyat tufayli taraqqiyot sari yuz tutayotganligini yoki, aksincha, aqli va taffakkuriga ortiqcha bino qo'yish tufayli inqirozlarni boshdan kechirayotganini tarix saboqlari ko'rsatib turibdi. Shu bois yoshlarimiz ongida barkamollik fazilatlarini, imon-e'tiqod, mehnatsevarlik, insonparvarlik, Ona-yurtga muhabbat, ota-onaga va ajdodlar merosiga hurmat, milliy qadriyatlarimizga sodiqlik tuyg'ularini shakllantira olsakkina ta'lim o'z samarasini beradi. Platonning: "Agar maqsad ezgu bo'lmasa, bilim iblisga aylanadi", – degan hikmati mohiyatidan anglashimizcha, o'quvchi-talabalarimizga berilgan bilim ezgulik uchun xizmat qilsin. Bugungi ayrim tajovuzkor kuchlar tomonidan qilinayotgan zulm-zo'rlik, ularning butun dahshat-fojialarini tanqidiy tahlil qilib saboq chiqara olishsin. Shuning uchun ham O'zbekistonda istiqomat qilayotgan qardosh xalqlarga va xorijda yashayotgan qardoshlarimizga o'zbek tilining ichki yoki tashqi muhitda o'qitilishida lingvokulturologik prinsipga amal qilish juda muhim.

Xulosa

Ona tilining ta'sirini hisobga olish prinsipi muvaffaqiyatli o'qitishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ona tilini o'qitishdagi asosiy va dolzarb jihat dars jarayonida til o'rganuvchining ona tilidan foydalanish qanchalik maqbul yoki qay darajada maqsadga muvofiqligi masalasidir. Bir yarim asrdan ko'p vaqt davomida olimlar chet tillarini o'qitishda ona tilining ahamiyatini ilmiy tadqiq qilishmoqda. Aksariyat mutaxassislar L.V.Shcherbaning "ona tilini sinfdan chiqarish mumkin, biroq o'quvchilar ongidan chiqarish mumkin emas", degan fikrini qo'llab-quvvatlaydilar.

Lingvodidaktika XX asr so'nggi choragida yangi termin bilan boyidi, elektron lingvodidaktika termini kirib keldi. A.D.Garsov elektron lingvodidaktika tilni o'qitishda elektron vositalardan foydalanish nazariyasi va amaliyotini o'rganishini qayd etadi. Shuningdek, muallif elektron lingvodidaktika tilni o'qitish qonunlariga mos keladigan maqsadlar, yondashuvlar, prinsiplar, usullar, kontent komponentlari, vositalar, shakllar tizimi, talabalarning tilni o'zlashtirish malakasi, lingvodidaktik vazifalarni innovatsion hal qilishga mo'ljallanganligini ta'kidlaydi. Qisqacha tushuntirganda, elektron lingvodidaktika dars jarayonida qo'llaniladigan tarqatma materiallar, ko'rgazmali qurollarni elektron shaklda ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni. — Toshkent, 2020.
2. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. **Pedagogik texnologiyalar asoslari**. — Toshkent: O'qituvchi, 2004.
3. Saidova M.B. **Ona tilini o'qitish metodikasi**. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Safarov Sh. **Lingvodidaktika asoslari**. — Toshkent: Akademnashr, 2018.
5. Polat E.S., Bukharkina M.Yu. **Sovremennye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya**. — Moskva: Akademiya, 2017.
6. Passov E.I. **Kommunikativnaya metodika obucheniya inostrannomu yazyku**. — Moskva: Prosveshcheniye, 2015.
7. Bates T. **Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning**. — Vancouver: Tony Bates Associates Ltd, 2019.
8. Richards J.C., Rodgers T.S. **Approaches and Methods in Language Teaching**. — Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
9. UNESCO. **ICT in Education: A Critical Literature Review and Its Implications**. — Paris, 2018.